

Nieuwe perspectieven op Hendrik Tollens

Inleiding

LOTTE JENSEN en RICK HONINGS

't Vrouwenhart blijft koel en wreed
Voor ons zuchten en ons leed:
't Spot wat met de blode hoop.
't Is voor tranen niet te koop.
Maar aan hem, die 't stout bestrijdt,
Onderwerpt het zich altijd.

Wie door de Tollensstraat in Amsterdam Oud-West wandelt, treft een gekleurde gedenkplaat aan boven het straatnaambord. Daarop staat behalve dit gedicht ook een afbeelding van de negentiende-eeuwse dichter Hendrik Tollens (1780-1856). De plakkaat is er gekomen op initiatief van de Amsterdamse fotograaf Paul Fennis, die in 2013 het project 'Geef straten een gezicht' bedacht. Sindsdien zijn er meer dan zeventig panelen opgehangen om de historische figuren naar wie de straten vernoemd zijn, een gezicht te geven. Op elke afbeelding is ook een korte tekst aangebracht, meestal een korte beschrijving van de desbetreffende persoon, maar in het geval van Tollens is er voor een fragment uit zijn poëzie gekozen. Voorbijgangers kunnen het paneel sinds oktober 2015 bewonderen.¹

Het is een mooi initiatief om op deze wijze de herinnering aan personen uit het verleden levend te houden. Voorbijgangers kunnen zich niet alleen een voorstelling maken van hoe iemand eruit heeft gezien, maar krijgen bovendien wat extra informatie mee. Dat geldt ook voor Tollens, die steeds verder in de vergetelheid is geraakt, maar ooit de populairste dichter van Nederland was. We kunnen het ons nauwelijks meer voorstellen, maar tijdens zijn leven gingen er duizenden exemplaren van zijn werk over de toonbank. In leesgezelschappen en in rederijerskamers stonden zijn dichtstukken stevast op de leeslijst. Menige Nederlander kon delen uit zijn *Tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla in 1596 en 1597* uit het hoofd citeren. Hij had bovendien grote roem verkregen als auteur van het eerste officiële Nederlandse volkslied, *Wien Neerlandsch bloed* (1817).

Toen Tollens in 1856 stierf, verkeerde het land dan ook in diepe rouw. 'Nee, Tollens, is niet dood! Hoe zou hij immers kunnen sterven / Die leeft zoo lang

¹ Zie over dit project Giona Endt, 'Fotograaf Paul Fennis geeft de straten van Amsterdam een gezicht', in: *Het Parool*, 15 november 2015. Zie voorts de Facebookpagina 'Geef straten een gezicht'.

Afb. 1 Foto van de plaquette in de Tollensstraat te Amsterdam. Foto Lotte Jensen.

de taal van Neêrland wordt gehoord?’ schreef een bewonderaar in een lokale krant.² Volgens het *Algemeen Handelsblad* was het verlies ongekend groot: ‘Het is, alsof er een lid van ieders huisgezin is afgesneden, zóó naauw was hij aan allen verwant, zóó gevoelde ieder door zijne zangen zich aangetrokken’.³ Eerbetoon op eerbetoon zou volgen, met als hoogtepunt de onthulling in 1860 van een standbeeld te Rotterdam door Willem III.

Op 21 oktober 2016 is het de 160ste sterfdag van Hendrik Tollens, maar de tijden zijn veranderd. Hoewel historici en letterkundigen het er unaniem over eens zijn dat er geen populairder dichter was dan Tollens, wordt zijn werk nauwelijks meer gelezen, laat staan gewaardeerd. De biografie die G.W. Huygens in 1972 publiceerde – *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdsbeeld* – gaf daar duidelijk blijk van. Huygens typeerde Tollens als een ‘slechte dichter’ en noemde zijn poëzie ‘niet veel zaaks’. Alleen als ‘exponent van zijn tijd’ was hij een studie waard.⁴ Hoewel er nadien nog enkele

² *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage*, 28 november 1856.

³ *Algemeen Handelsblad*, 24 oktober 1856.

⁴ G.W. Huygens, *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij. Een biografie en een tijdsbeeld* (Rotterdam/'s-Gravenhage 1972) 9-10.

Afb. 2 Omslag van de biografie van G.W. Huygens, Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij (1972).

tekstedities zouden verschijnen, bleef de aandacht voor Tollens gering. Wel moet Ellen Krol genoemd worden, die in haar dissertatie *De smaak der natie* (1997) uitvoerig bij Tollens stilstond.⁵ Twee jaar later publiceerde Krol in de Griffioen-reeks de bloemlezing *Huiselijke poëzie*, waarin Tollens met achttien gedichten de meest prominente plek innam.⁶

De herinnering aan Tollens wordt nu vooral levend gehouden door een kleine groep van liefhebbers en specialisten, die op verschillende manieren aandacht voor zijn werk vragen. Zo gaven Marita Mathijssen en Ruud Poortier in 2006, bij Tollens' 150ste sterfjaar, een uitvoerig ingeleide bloemlezing van zijn werk bestemd voor een breder publiek uit.⁷ Er werd bovendien een herdenkingsevenement in zijn geboorteplaats Rotterdam georganiseerd. In 2011 bracht een select gezelschap geld bijeen voor een nieuw grafmonument in Rijswijk, ter vervanging van het door regen en wind aangetaste, verbrokkelde en

5 Ellen Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997).

6 Ellen Krol (ed.), *Huiselijke poëzie* (Amsterdam 1999).

7 Marita Mathijssen en Ruud Poortier, *Hendrik Tollens Czn. Een negentiende-eeuws dichter in Rijswijk* (Rijswijk 2006).

Afb. 3 Het in 2011 onthulde nieuwe grafmonument voor Hendrik Tollens te Rijswijk.
Foto Ruud Poortier.

omstreeks 1970 verwijderde beeld. En in 2015 plaatste Paul Fennis bovengenoemd paneel. In verschillende publicaties werd bovendien aandacht gevraagd voor Tollens' werk, waarvan we hier speciaal de dissertatie van Ruud Poortier uit 2014 noemen, *Tollens' nagalm*, die als eerste de nalatenschap van Tollens in de herinneringscultuur in kaart heeft gebracht.⁸

Met dit themanummer willen we laten zien dat het nog altijd de moeite waard is om Tollens' werk te lezen, al was het maar omdat ieder tijdsgewricht nieuwe vragen met zich meebrengt. De afgelopen jaren zijn er tal van nieuwe leeswijzen, methoden en theoretische benaderingen geïntroduceerd, die historische teksten en vergeten schrijvers weer tot leven hebben gewekt. Te denken valt aan het onderzoek naar gender, dat binnen de letterkunde tot de herontdekking van talloze vrouwelijke auteurs en een kritische herinterpretatie van romans en gedichten heeft geleid.⁹ Andere vernieuwende concepten zijn *post-colonialism*, *self-fashioning*, *cultural transfer*, *celebrity culture*, *eco-criticism* en *cultural memory*. Het zijn dit soort begrippen waardoor letterkundigen en historici zich laten inspireren en die tot een verrassende en nieuwe kijk op het verleden kunnen leiden. Reden genoeg om een nieuw licht op Tollens te werpen door recente benaderingen en leeswijzen toe te passen op zijn oeuvre. In dit themanummer nemen vijf specialisten Hendrik Tollens en zijn werk onder de loep, geïnspireerd door nieuwe benaderingen en begrippen in de cultuur- en literatuurstudies, zoals *memory studies*, *translation studies* en *self-fashioning*. In de eerste drie artikelen staat het oeuvre van Tollens centraal, terwijl het in de twee laatste stukken om zijn literaire roem en voortleven draait.

In de artikelen van Jan Oosterholt en Lotte Jensen komt een deel van Tollens' oeuvre aan bod, dat doorgaans buiten beschouwing blijft in de literatuurgeschiedschrijving: zijn vertalingen. Jan Oosterholt bespreekt twee toneelstukken die Tollens uit het Frans vertaalde. De oorspronkelijke werken, vervaardigd door Charles-Antoine-Guillaume Pigault-Lebrun, zijn buiten de canon gevallen. Ze behoren niet tot de hooggeplaatste Frans-classicistische treurspelen, maar zijn typische voorbeelden van toneelspelen waarin het 'hoge' en 'populaire' gecombineerd werden: zang, dans, moraal en een ideologische boodschap. Oosterholt laat zien dat beide stukken ons belangrijke inzichten bieden uit de beginfase van Tollens' loopbaan toen hij zich nog niet als een dichter des vaderlands profileerde.

Ook Jensen heeft oog voor vertalingen en brengt Tollens' vertaalproductie in kaart. Zij komt tot de verrassende conclusie dat Tollens' oeuvre voor 46 procent uit vertalingen bestaat en stelt daarom de steeds weer gebruikte kwalificatie 'dichter des vaderlands' ter discussie. Met behulp van begrippen als

8 Ruud Poortier, *Tollens' nagalm. Het dichterschap van Tollens (1780-1856) in de Nederlandse herinneringscultuur* (ongepubliceerd proefschrift Universiteit van Amsterdam 2014).

9 Wij noemen hier slechts het monumentale *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Hoofdredactie Riet Schenkeveld-van der Dussen (Amsterdam 1997).

‘transnationaal’, ‘culturele assimilatie’ en ‘cultural transfer’ betoogt zij dat Tollens zo lenig en creatief met het werk van buitenlandse dichters omsprong, dat zelfs bewerkingen van buitenlandse stukken als typisch Nederlands te boek kwamen te staan. De kwalificatie ‘dichter des vaderlands’ is dus weliswaar niet ten onrechte op Tollens geplakt, maar hij is veel internationaler dan doorgaans gedacht wordt.

Marita Mathijssen richt zich op Tollens’ historische verzen en laat zien dat zijn geschiedkundige gedichten niet los kunnen worden gezien van een algemene trend die rond 1800 in Europa opkwam. De belangstelling voor het verleden werd alomtegenwoordig en beïnvloedde het werk van velen, ook dat van Tollens. De brede blik maakt duidelijk hoezeer Tollens’ oeuvre doortrokken was van historische thema’s. Hij wilde daarmee niet alleen het verleden tot leven wekken, maar bond er vrijwel altijd ook een eigentijdse boodschap aan. Het is deze dubbeltijdigheid die veel van zijn werk kenmerkt.

Rick Honings en Ruud Poortier schrijven, ten slotte, over de roem van de dichter. De eerste reconstrueert de wijze waarop Tollens zichzelf positioneerde in het literaire veld. In zijn artikel laat zien dat zijn imago als een bescheiden dichter er mede toe bijdroeg dat zijn roem alsmaar groter werd. Tegelijkertijd was Tollens een fan van Willem Bilderdijk en liet hij zich voor zijn *self-fashioning* sterk door zijn *fandom* beïnvloeden.

Poortier laat zien hoe de roem van Tollens voortleeft in allerlei materiële zaken, zoals beelden, collecties, straatnamen en zelfs een cake, die vandaag de dag bij de bakker in Rijswijk gekocht kan worden. Al deze vormen van materiële herinneringscultuur dragen ertoe bij dat de herinnering aan Tollens blijft, al heeft dit nog niet tot een herwaardering van zijn werk geleid.

Met dit themanummer hopen wij het onderzoek naar Tollens’ werk en auteurschap een impuls te geven, door te laten zien hoe moderne concepten en benaderingswijzen tot nieuwe inzichten in het werk van Tollens kunnen leiden. Daarbij mag ruimte zijn voor kritisch engagement, zonder dat de historische context daarbij uit het oog wordt verloren. Laten we vanuit die laatste gedachte nog eens terugkeren naar een van de meest recente manifestaties van de materiële herinneringscultuur rondom Tollens, namelijk het paneel dat in 2015 in de Amsterdamse Tollensstraat werd geplaatst. Zoals gezegd vinden we het een prachtig initiatief dat bijdraagt aan een nieuwe of hernieuwde kennismaking van passanten met schrijvers en schrijfsters van weleer. Toch hebben we wel enige moeite met de keuze voor het hierboven geciteerde vers op het paneel, dat vanuit een hedendaags genderperspectief toch wel enigszins schokkend is. Op het eerste oog lijkt er een gedicht te staan dat een soort ‘algemene waarheid’ wordt uitgedrukt: het kan moeilijk zijn om de liefde van een vrouw te winnen, maar de aanhouder wint. Volgens de gedenkplaat dateert dit gedicht, getiteld ‘Raadgeving’, uit 1856, maar het is al veel ouder. Het werd voor het eerst in 1805 in de bundel *Proeve van Minnezangen en idyllen* gepubliceerd. Daarna werd het nog talloze malen herdrukt, onder meer in de *Gezamenlijke Dichtwerken* van 1856 en in de door G.W. Huygens verzorgde bloemlezing

uit Tollens' jeugdwerk, *Minnezangen en idyllen* (1980).¹⁰ De in *Gezamenlijke Dichtwerken* opgenomen versie wijkt af van de in de bundel *Proeve van Minnezangen en idyllen* en op het paneel gepubliceerde tekst en luidt:

Proeve van Minnezangen en idyllen (1805)

't Vrouwenhart blyft koel en wreed
 Voor ons zuchten en ons leed;
 't Spot wat met der blooden hoop',
 't Is voor tranen niet te koop,
 Maar aan hem, die 't stout bestryd,
 Onderwerpt het zich altyd.¹¹

Gezamenlijke Dichtwerken (1856)

't Vrouwenhart is koel en wreed
 Voor ons zuchten en ons leed;
 't Wordt niet week door vrees of hoop;
 't Is voor tranen niet te koop;
 Hem-alleen, die 't eischt en roofst,
 Neemt het aan als heer en hoofd.¹²

Dit is stevige taal, die bij elke geëmancipeerde burger de wenkbrauwen zou moeten doen fronsen. Dit gaat over de onderwerping van de vrouw aan de man, want er staat feitelijk: hij die het vrouwenhart weet te bedwingen, is heer en meester. Maar het kan nog krasser, want zo gaat het gedicht verder:

Overvallen we onverwacht
 Dat oproerig schoon geslacht
 't Is manmoedig, zijn wij laf,
 't Is bloohartig, zijn wij straf;
 Geeft uw krachten, zijt ge wijs,
 Aan haar zwakheid niet ten prijs.

Op te wapen! op, ten strijd,
 Minnaars, zoo gij mannen zijt!
 Niet de lafheid – wel de moed
 Steekt u lauwren op den hoed;
 De overheerscher – niet de slaaf
 Dwingt de vest tot overgaaf.¹³

In de laatste strofe is de zoektocht naar liefde uitgemond in een gewapende strijd. Het vrouwenhart wordt vergeleken met een vesting die tot overgave moet worden gedwongen. Meester en slaaf, dat is de man-vrouw verhouding

10 Hendrik Tollens, *Minnezangen en idyllen*. Ed. G.W. Huygens (Antwerpen 1980) 62.

11 Hendrik Tollens, *Proeve van Minnezangen en idyllen* (Amsterdam 1805) 95.

12 Hendrik Tollens, *Gezamenlijke Dichtwerken* 9 (Leeuwarden 1856) 121.

13 Tollens, *Gezamenlijke Dichtwerken* 9, 122.

die hier wordt bepleit. De historicus pur sang zal zeggen dat we de negentiende-eeuwer Tollens niet mogen verwijten dat hij weinig geëmancipeerd was en de letterkundige zal zeggen dat we dit in de literaire mode van die tijd moeten plaatsen, want we komen dit soort gedichten ook tegen bij contemporaine Franse, Duitse en Engelse auteurs. Het is, zo zou je zelfs kunnen stellen, een literaire trend die helemaal terug te voeren is op Petrarca. De vraag die wij willen stellen is of dit gedicht anno 2016 wel passend is op een publiek paneel dat Tollens bij de argeloze voorbijganger moet introduceren. Wij zouden een neutralere, zakelijke tekst met informatie over Tollens' werkzaamheden kiezen. En als we dan toch een fragment uit zijn oeuvre zouden moeten selecteren, dan vallen wij als een blok voor deze verzen die aan actualiteit nog niets hebben ingeboet:

Vrede, vrede! Rolt de kreet
Langs de verste kust!
Zuigling in het wiegekleed,
Veilig is uw rust.¹⁴

Het tijdperk dat iedere Nederlander verzen uit Tollens' oeuvre kon citeren mag dan definitief voorbij zijn, zijn werk verdient het om gelezen en herlezen te worden vanuit de nieuwste inzichten in de cultuur- en literatuurwetenschap. Dan kunnen we opnieuw zeggen: 'Neen, Tollens, is niet dood!'

¹⁴ Tollens schreef deze regels naar aanleiding van de Vrede van Parijs van 1814. Geciteerd naar Tollens, *Gezamenlijke Dichtwerken* 3, 174.